

XVIII. Yüzyılda Kırgızlar ile Özbeklerin Sosyal ve Siyasi İlişkileri

Social and Political Relations Between Kyrgyz and Uzbeks at XVIII. Century

Döölötbek Saparaliyev* - Aktaran: Abdrasul İsakov**

Özet

18. yy'dan başlayarak Kırgızların Özbek ve Fergana Vadisinde yaşayan diğer halklarla bağlantıları tarihî belgelerde açık bir şekilde görülmektedir. Belgeler, bu halkların ortak din, dil ve gelenek temelinde tarihî kaderlerinin birliğinin delilidir. Akrabalık ve kardeşlik bağları ile birbirine bağlı olan bölge halkı yabancıların işgaline karşı topraklarını birlikte savunmuşlardır. Bu süreçte onların yaşadıkları bölgeleri, birbirleri ile olan kardeşlik ilişkilerini ve düşmanları ile mücadelelerini belgeler ışığında doğru bir şekilde ortaya koymak gerekmektedir. Makale bu ilişkileri ve işgalcilere karşı verdikleri ortak mücadeleleri temel tarihî kaynaklar doğrultusunda açıklamaktadır.

Anahtar Kelimeler: Alay, Fergana, Kırgız, Oş, Özbek, Özgön.

Abstract

Political relationships of the Kyrgyz with the Uzbeks and neighbouring nations in Fergana since the 18th century are well traced on documentary basis. They testify about inseparable unity and correlation of their history based on religion and tradition community. Defending together their territories from foreign invaders, they displayed their relative and allied relationships originating traditionally since ancient times. From this point of view their relative correlations and fight against their enemies should be objectively considered basing on documentary sources. The relationships and joint fight against their enemies on the base of main historical documents are revealed in this article.

Key Words: Alay, Fergana, Kırgız, Oş, Özbek, Özgön.

Kırgızistan'da demokrasi rüzgârları yeniden esmeye başlayıp bağımsız Kırgız Cumhuriyeti doğmak üzereyken, bazı yönetici sınıfının şahsi gurur meseleleri bunun önünde bir engel oluşturuyordu. 1990 yılının yaz aylarında Kırgızistan'ın Oş şehrinde ve çevresinde üzücü etnik çatışmalar olmuş ve yüzlerce masum Kırgız vatanı olaylarda hayatını kaybetmiştir. Aradan 20 yıl geçmeden aynı üzücü olayların Haziran 2010'da tekrarlanması mânidardır. Kırgızistan'ın güneyinde yaşanan etnik çatışmaların çözüm yollarından biri tartışmasız Kırgız Cumhuriyeti'nin toprak bütünlüğünün korunması sorunudur. Bunla birlikte bu konu hassas, derin ve profesyonel bir yaklaşımı gerektirmektedir.

* Prof. Dr. Kırgız-Türk Manas Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, e-mail: saparaliyevd@mail.ru

** Ankara Üniversitesi

1 Akayev, A., Virastim Tsvetuşiy Sad, Svobodnyy Ot Potryaseniy, "Slovo Kırgızstana", 29 Ocak 1999, s. 2.

gost

Akademik
Bakış

139
Cilt 4 Sayı 8
Yaz 2011

Birçok tarihçi ve sosyal bilimci "Oş Olayları"nın çıkış nedeni olarak, öncelikle Kırgız vatandaşlarının çoğunun tarih bilgilerinin çok zayıf olmasının tesirine işaret etmektedirler. Günümüze kadar Orta Asya'yı avuçları içinde bulunduran ve "böl ve yönet" metodunu izleyen Rusya'nın baskısı altında bulunan halkın eksik veya yanlış tarih bilgisi bir vakiadır. Günümüzde ise şişirme ve kötü niyetli politikacılar, acemi ve ahlaksız gazeteciler internetten aldıkları ucuz ve şüpheli bilgileri kullanarak isabetsiz neticeler ortaya koyuyorlar.

Kırgızistan'ın güney kısmını da içine alan Fergana vadisinin etnopolitik tarihi, bu bölgede, birbirinden ayrılmayan, aynı kaderi paylaşan, dini, dili bir, örf ve âdetleri birbirine çok yakın, birbirleriyle alışveriş içinde bulunan ve iyi komşuluk prensibini ön planda tutan kimselerin yaşadığını göstermektedir. Buna binaen araştırma konusu olarak Kırgız halkının geçmişte komşu halklarla olan dayanışma, işbirliği ve kardeşlik ilişkilerini seçtik ki, Kırgızların beraberlik içinde yaşayacağı insanlarla geçmişten hareketle nasıl bir gelecek kurulabileceğini açıkça görelim.

Orta Asya'nın, XX. yüzyılın 20'li yıllarında Kırgız, Kazak, Özbek, Tacik ve diğer adlar altında millî devletlere ayrılmaya başladığını biliyoruz.² Bu isimlerle oluşturulan devletlerde tarih boyunca bir arada yaşayan farklı boylardan insanların yaşamaya devam etmesi doğal bir gelişmeydi. Sovyetler Birliği döneminde ise toplumların millî özellikleri geri planda olduğundan ve planlı bir şekilde ele alındığından entegrasyon hızlı bir şekilde gelişmiştir.

XX. yüzyılın 80'li yıllarının sonlarında Mihail Gorbaçev ile başlayan demokratikleşme sürecindeyse Sovyet Cumhuriyetleri'nde millî devletlerde olduğu gibi hukukların verilmesi konusunda tartışmalar başlamıştır. Bazı cumhuriyetlerde ayrılıkçı gruplar özerk bölge ve hatta özerk cumhuriyet hakları elde etmek için çalışmaya başlamışlardır. 2 Mart 1990 tarihinde Kırgızistan'ın güneyinde yaşayan Özbeklerin liderleri SSBC Milletler Başkanlığı'na ve Kırgızistan yönetimine, Oş ilinin asırlardır kendilerine ait olduğunu ve özerk bir statü istediklerini bildiren başvuruda bulunmuşlardır.³ Bütün bunlar bölgede birikmiş olan sosyal ve ekonomik sorunlarla birleşince herkesin bildiği gibi Haziran 1990 tarihindeki kanlı olaylar yaşanmıştır.

Bölgeye hâkim olan güç tarih boyunca birlikte yaşayan ve kardeş olan Kırgızları ve Özbekleri ayrı ayrı devletler haline getirerek kirli siyasî emelleri için kullanarak ateşle oyun oynamışlardır. Bu yüzden makalemizde yakınlarda Kırgızistan'da yaşanmış olan olayları doğru olmayan bilgilerle anlatan amatör gazeteci ve bilgisiz siyasetçiler için resmî tarihî kaynaklardan bilgiler vererek bu durumu anlatmaya çalışacağız. Tarihî belgeler bu iki toplumun dostane ilişkisini açık örneklerle göstermektedir. Şimdi tarihî geçmişimize resmî kaynaklar ışığında

2 Daha geniş bilgi için bkz.: A. Koyçuev, *Natsiyonalno- Territorialnoe Razmejivanie v Ferganskoy Doline* (1924-1927 gg.). Bişkek, 2001.

3 Daha geniş bilgi için bkz.: T. Razzakov, Oş kooğalanı: KGB'nin maalmatı boyunca. Bişkek, 1993. S. 6, 10, 83-85, 104-109; Oşskaya reznya 1990 ğoda. Xronoloğiya trağedii (08.06.2010) //http://www.fergananews.com/article.php?id=6601

Gos

Akademik
Bakış

140

Cilt 4 Sayı 8
Yaz 2011

bakmaya çalışacağız.

18. yüzyıl başlarında Kırgız şehri olan Oş şehrinin de içinde bulunduğu Fergana vadisi, Doğu Türkistan'dan Buhara'ya kadar bir parçalanma devri yaşıyordu. Bu parçalanma durumundan faydalanarak bölgeyi istila etmek için, doğudan batı Moğol boylarından olan Oyratlar birkaç defa saldırı düzenlediler. Türk dilli Müslüman halklardan Kırgızlar, Kazaklar ve Özbekler bu baskıncılara "Kalmak" yani "gerici" demektedirler. Onların müslüman olmaması ve eskiden bu bölgeleri istila etmiş olan Cengiz Han (1155-1227) neslinin bir parçası olmaları yerlilerin onlara "Kalmuk" demesinde etkili olmuştur. Kalmukların saldırılarını bölgede güçlü göç hareketlerinin yaşanmasına sebep oldu. Kırgız halk efsanelerine göre bu saldırılar esnasında Kırgızlar kuzeyden 16. yüzyılda Kırgız atalarının yaşadığı⁴ Kırgızistan'ın güneydoğu ve güneybatı taraflarına iki defa göç etmek zorunda kalmışlardır. Bu olaylar Kırgız özdeyişlerinde: "Kazak Kayın Saap, Kırgız Isar, Kulepke Kirdi" yani "Kazak, akağacın suyuyla beslendi, Kırgız Gisar, Kulyap'a (Tacikistan) kadar kaçmak zorunda kaldı" şeklinde muhafaza edilmiştir.⁵

Bu zorunlu göçler'e Fergana vadisinde Kırgızların sayısı arttı ve bu sayede bölgede hatırı sayılır bir siyasî güç haline geldiler. Buhara Hanlığı'nın 17. yüzyılın sonlarından 1732 yılına kadarki tarihi zaman dilimini içine alan, Aştarhanidler soyuna mensup olan ve mucizevî şekilde günümüze kadar muhafaza edilen beş resmî belge (fermanlar ve takdirnameler) görüşümüzü kanıtlamaktadır.⁶ Belgelerde, Fergana vadisinin güney ve güneybatı tarafı Kırgızların komutanı Akboto Biy'in emrindedir.⁷ O, Kırk Oğul boylar birliğinin Saruu boyundandır.⁸ Bununla beraber bölgede iktidar yerli hocaların elindeydi. Buna delil olarak Buhara Hanı Ubeydullah'ın (1702-1711) Musa Hoca'ya gönderdiği tebrik mektubundan (Marhomat name) bir parça örnek verelim. Tarihsiz mektupta Musa Hoca'nın eski dinî etkilerinin devam ettiği belirtilmekle beraber, "Şimdi Ura Tepe vilayeti, Hocent ve Andican etrafını (Çahorşad- şehrin dört bir yanı D. S.) kulumuz (Banda-i honzod- D. S.) Akboto Kuşbegi'ne (Doğrusu Kooşunbegi- Askerbaşı D.S.) bağışladık."⁹

Bu bilgilerin Rus belgelerinde de mevcut olması dikkate değerdir. Rus Senatosu Sekreteri İvan Kirillov'un 1734 Mayıs'ında Çariçe Anna'ya verdiği "Kam-

- 4 Bkz: E. Maanayev, *Pamirskiye Kirgizi (İstoriko Etnograficeskiy Oçerêk)*, Doktora Tezi, Frunze, 1963, s. 9; Maşrapov, T., *Znaçeniye Persoyazıçnih İstoçnikov v İzuçenii İstorii Kirgızstana XVI-XVII Vv.*, Basılmamış Doktora Tezi, Taşkent, 1989, s. 149.
- 5 Abdrahmanov, İ., "Kazak Kayın Saap, Kırgız Isarga Kirgeni", Bişkek, Moskova, 1948, vv. 3-5.
- 6 "Materiyalı Po İstorii Ura Tyube" (XVII-XIX. Yüzyıl Yazılı Belgeler Mecmuası), Moskova, 1963, ss. 33-39.
- 7 Nalivkin, V., "Kratkaya İstoriya Kokandskogo Hanstva", Kazan, 1886, ss. 56-57; Romodin, V., Kondratev, A., *Opit Sopostavleniya Svedeniy İz Kitayskih, Kokandskih i Russkih İstoçnikov, "Sovetskoye Vostokovedeniye"*, No. 4, 1958, s. 130; Ploskih, V. M., "Kirgizi i Kokandskoye Hanstvo", Frunze, 1977, ss. 70-71; Kenensariyev, T., "Kırgızdar Cana Kokon Handığı", Oş, 1997, s. 16.
- 8 Attokurov, S., "Kırgız Sancırası", Bişkek, 1995, s. 150; Arhiv Vneşney Politiki Rossii, Bölüm Kirgiz Kaysatskiye Dela, 1762-1775 yıllar, Liste 122/2, Dosya 14, vv. 269-271.
- 9 "Materiyalı Po İstorii Ura Tyube" (XVII-XIX. Yüzyıl Yazılı Belgeler Mecmuası), Moskova, 1963, s. 35.

gost

Akademik
Bakış

141

Cilt 4 Sayı 8
Yaz 2011

çatsk ve Kırgız-Kaysak Gezi Projesi"nde, Küçük Deniz (Büyük ihtimalle günümüz Isık Göl bölgesinde, D. S.) bölgesinde, kendi hanı olan ve komşu Vodokşan (Badahşan, D. S.) eyaletinde küçük Kırgız bölgesi ve kendi hanları vardır. Aksı (Günümüz Celalabat şehri, D. S.) ve Alyuy (Günümüz Alay bölgesi, D. S.) bölgelerinin, hanı güçlü değil" deniliyor.¹⁰ 1741 yılında Cungarya'dan gelen Rus memurunun raporunda belirtiliyor ki: "Burutlar (Kalmuklar, Kırgızlara Burut diyorlardı. Anlamı başka dinde olan demektir. Bu kelimeyi Kalmuklardan öğrenen Ruslar, daha sonra da Çinliler Kırgızlara "Burut" demeye başladılar (D. S.) Galdan Tseren'in hâkimiyeti altında değiller. Kazak Ordası (Kazak Hanlığı, D. S.) gibi kendi yurtlarında bağımsız yaşarlar. Cungar Kalmukları ile de sürekli savaş içindeler. Kalmuklar tarafından esir alınan Kırgızlar, sadece takas usulüyle yurtlarına geri dönebilirler."¹¹ 1757 tarihli Rus Arşiv Belgesinde Oyrat Zaysanı Şarakobun'un açıklamaları bulunmaktadır. Orada "Buhara çevresine (Buhara Hanlığı D. S.) yakın nehrin alt ve üst taraflarında Burut isimli halk yaşıyordu. Ahalisinin çoğu savaş sanatını çok iyi biliyor ve bağımsız kendi yöneticileri mevcut," deniliyordu.¹² Bu bilgiler Fergana çevresi, Oş-Alay bölgesinden Issık Göl'e kadarki topraklarda daha o dönemlerde parça parça; ama kendi yöneticileri olan bağımsız Kırgız topraklarının bulunduğunu kanıtlamaktadır.

1842-1843 yıllarında kaleme alınan "Muntahab At-Tevarih" adlı eserin yazarı Muhammed Hakim Han'ın yazdıklarına göre, Kırgız yöneticisi Akboto Biy'in kudreti o kadar arttı ki, "Hocent yöneticisi olduğu zaman" Özbeklerin Ming boyunun bir üyesi Fergana Devleti'nin veya Hokand Hanlığı'nın kurucusu ve 1709-1721 yılına kadar yöneticisi olan Şahruh Atalık'ın kızını istedi ve ihtişamlı bir düğünle evlendi.¹³ Daha sonra kızını yeni karısının ağabeyi Şahruh Atalık'ın oğlu Abdurahim Biy'e verdi. Hocent şehrinin yönetimini de damadına bıraktı. Kırgız ve Özbek yöneticilerin bu evliliği beklenenden de çok başarılı oldu ve genç damadın nüfuzu kısa zamanda artarak kayın peder ile damadı karşı karşıya getirdi.¹⁴ Sonunda Abdurahim, kayın babasını bertaraf etti ve Hocent'in yönetimini küçük kardeşi Abdukerim Biy'e verdi.¹⁵

1730'lu yıllarda "Kaynar yöresi tarafından" Kalmukların tekrar Fergana vadisine seferler yapmaya başladığı gözlenmektedir. Abdukerim "Karşı koyamayacak durumdayken" Kalmuklara esir olarak Kaynar'ın yöneticisi kardeşi Abdurahim'in

10 Gosarhiv Orenburgskoy Oblasti Rossii, Bölüm 1, Liste 1, Dosya 1, v. 62.

11 Arhiv Vneşney Politiki Rossii, Bölüm Cungarskiye Dela, 1741 yıl, Liste 113/1, Dosya 1, v. 68.

12 Tsentralny Gosudarstvenny Arhiv Drevnih Aktov Rossii, Bölüm 248. Liste 113, Dosya 1551, v. 701.

13 Muhammed Hakim Han, Muntahab At-Tavarih (Çeviri E. Hurşut), "Materiyalı Po İstorii Sredney i Tsentralnoy Azii X-XIX Vv.", Taşkent, 1988, s. 278.

14 Nalivkin, V., "Kratkaya İstoriya Kokandskogo Hanstva", Kazan, 1886, ss. 56-58.

15 Muhammed Hakim Han, Muntahab At-Tavarih (Çeviri E. Hurşut), "Materiyalı Po İstorii Sredney i Tsentralnoy Azii X-XIX Vv.", Taşkent, 1988, ss. 279-280.

oğlu Baba Biy'i bırakmıştı.¹⁶ Aynı yıllarda, görünen o ki, Cungar hanının saldırısına Andican şehrinde yaşayan Kırgızlar veya Barutlar'dan uğradı. Onların özerk bölgeleri vardı ve Buharalılar gibi Muhammed'e inanıyorlardı, Cungarlar ile değil (Başka, farklı inanca sahip D. S.) ve Galdan Çirin (Tseren, 1727-1745 yıllarındaki yöneticisi. D. S.) hayattayken o şehri Kırgız-Kalmuk Çirikçi yönetiyordu." Onlar da kendi esirlerini İli nehrinin kıyısında bulunan Kalmak Hanı'nın ordasına gönderdiler.¹⁷

1740'lı yıllarda Kalmuk zorbalıklarına karşı Türkistan halklarının güçlerini birleştirdiğini görüyoruz. Bunda Hokand Biy'i Abdikerim'in büyük emeği vardır.¹⁸ O, 1741-1742 yıllarında baskıncılara karşı ilk direnişi yönetti.¹⁹

Cungar tehlikesi daha geçmemişken 1744 yılında güneybatıdan Fergana'ya Nadir Şah'ın (1736-1747) askerleri geldi. Rus kaynaklarına göre, Abdularim "Onu karşılamaya çıktı ve şaha itaat ettiğini bildirdi". Şah ise onun talebi üzerine birkaç bin asker ve birkaç top bıraktı. Bir de emir buyurdu: "Buhara ve Hive Özbekleri ve askerleri, Kalmuklara karşı savaşta lazım olduğu zaman oradaki Tatar mülk ve şehirlerini kullanabilirsiniz."²⁰

İran Şah'ından aldığı maddî ve manevî destek sayesinde Abdularim Cungarlara karşı Müslüman halklarının güçlü birliğini kurdu. Bunu 1745 yılındaki kurultayda ortak karar alan Kazakların üç ordasının yöneticileri de destekledi.²¹ Oluşan Müslüman birliği içinde Kırgız Biylerinin de olduğunu, 7 Temmuz 1749 tarihli Sibirya Bürosu'nun Rusya Senatosu'na gönderdiği raporundan görebiliriz. Orada, "Konar-göçer Burutlar Abdulkarimciler ile anlaşıp Cungarlara karşı onlara yardım ettiler. Dolayısıyla Kalmukların onlar karşısında dayanamayıp elişer kişi halinde yenildikleri bazen oluyordu."²²

Abdularim Biy, 1747 yılına kadar Cungarlara karşı oluşturulan müslüman birliğin başında bulundu ve baskıncıların Fergana vadisindeki etkisini yok etti. Onun ölümünden sonra baskıncıları Kaşgar, Kırgızistan'ın kuzey bölgeleri, Kazakistan'ın güneydoğusundaki temizleme işini Kazak, Kırgız ve Uygur yöneticileri devam ettirdiler. Bu süreç Kırgızların tekrar kendi yurtlarına yani güneybatıdan

16 Niyaz Muhammed Hukandi, Tarih-i Şahruhi (Çeviri V. Romodin), "Materiyalı Po İstoriı Kirgizov i Kirgizii", 1. Baskı, Moskova, 1973, s. 233.

17 Valihanov, Ç. Ç., Çernoviye Materiyalı O Kirgizah, "Sobranii Soçineniy v Pyati Tomah", c. 2, Almata, 1985, s. 170; Arhiv Vneşney Politiki Rossii, Bölüm Snoşeniya s Kirgiz-Kaysakami, 1775 yıl, Liste 122/1, Dosya 1, vv. 2-3.

18 Ayrıntılı bilgi için bkz.: Saparaliyev, D. B., Zarojdeniye Drujestvennih Vzaimootnoşeniy Kirgizov s Narodami Sredney Azii i Kazahstana, "İstoriya i Sovremennost", Frunze, 1982, s. 21.

19 Saparaliyev, D. B., "Vzaimootnoşeniy Kirgizskogo Naroda s Russkimi i Sosednimi Narodami v XVIII Veka", Bişkek, 1995, ss. 39-40.

20 Tsentralny Gosudarstvennyy Arhiv Drevnih Aktov Rossii, Bölüm 248, Liste 113, Dosya 1607, v. 51, 54; Saparaliyev, D. B., Noviy Svedeniya Ob İstoriı Osnovaniya Kokandskogo Hanstva, "Kirgizstan Naşe Oteçestvo: İstoriya Vzaimosvyazey", Bişkek, 1997, ss. 47-48.

21 Tauasarulı, Kazıbek Bek, "Tup-Tukiannan Ozume Şeyin", Almata, 1993, s. 320.

22 Tsentralny Gosudarstvennyy Arhiv Drevnih Aktov Rossii, Bölüm 248, Liste 113, Dosya 1551, vv. 354-365.

Gos

Akademik
Bakiş

143

Cilt 4 Sayı 8
Yaz 2011

güney ve kuzeydoğu Kırgızistan'a göç etmelerini beraberinde getirdi. Bu durum Fergana vadisinde Kırgızların siyasî etkisinin azalmasına sebep oldu. Buna rağmen Kırgızlar Abdukarım'ın mirasçılarının Hokand tahtı için yaptığı mücadelelere faal olarak katıldılar. Örneğin, 1749 yılında Cungar ordasından kaçan Kırgızlar, gelenek ve töreye göre Hokand tahtını daha çok hak eden Abdurahim Biy'in büyük oğlu Baba Biy'i tahta geçirdiler. Fakat 1751 yılı başlarında tahta Kırgızların Kuşçu boyunun yöneticisi Andicanlı Kubat Biy'in desteğiyle ikinci defa İrdana Biy geçti.²³

Ura Tepe önünde 1754 yılında Hokandlılar ile olan anlaşmazlık yüzünden Kubat Biy "Kendi Kırgızlarının tamamını aldı ve gitti",²⁴ Cungarlara karşı kendisinden yardım isteyen Kaşgar'a göç etti. Buradaki askerî başarılarından dolayı yerli halk tarafından "Bahadır Biy" diye hitap edilir oldu.²⁵ Kaşgar yöneticisi seçildi ve 1755-1757 yılları arasında şehri yönetti. 1757 yılı baharında saray entrikaları hareketlendiği zaman şüphelerini dile getirdi ve kendi boyuyla beraber Burutlara döndü.²⁶

Ching İmparatorluğu 1758-1759 yılları arasında Doğu Türkistan'ı zaptetti ve yeni sınır bölgesi oluşturdu. "Yeni Sınır" anlamı taşıyan Sincan bölgesinin kurulması komşu Fergana vadisi halkını kuşkulandırdı. Onlar yeniden olası Ching baskınına karşı birleşmeye başladılar. Bu dönemde bölgenin siyasî arenasında Kırgızların Adigine boyunun yöneticisi Acı Biy ön plana çıkmaktadır. Adigine boyu Avrasya kıtalararası ticaret yollarının kesiştiği Oş-Alay bölgesinde yaşıyorlardı. 1772 yılında yazılan Çince "Pindin Çungeer Fanlyuye" (Cungarya'yı Barıştırmamanın Tasviri) eserinde (Bölüm 78. s. 13.), Haziran 1758'de "Adigine Boyu yöneticisi Acı Biy önderliğinde dört kişi Hokandlı İrdana Biy ile dostluk anlaşması yaptılar".²⁷ Bu anlaşma tam zamanında yapılmıştı. 1759 yılının sonbaharında 9 bin Ching askeri Kaşgar mültecilerini takip ederek "Özbek topraklarına kadar geldiklerinde, Özbekler Kırgızlarla beraberdi; sonuçta Ching askerleri yedi bin civarında kayıp verdi. Özbekler komşu şehirlerle Çin askerlerini yok etmek için anlaştilar".²⁸

Gör

Akademik
Bakış

144

Cilt 4 Sayı 8
Yaz 2011

- 23 Saparaliyev, D. B., K Hronologii Kokandskih Praviteley v Seredine XVIII V., "Materiyalı VIII Mejrespublikanskoy Nauçnoy Konferentsii Molodih Uçenih Akademii Nauk Kirgizskoy SSR", Frunze, 1986, ss. 321-324; Saparaliyev, D. B., İz İstorii Ferganı v Seredine XVIII V., "Vestnik Kirgizskogo Gosudarstvennogo Natsionalnogo Universiteta", (Sosyal Bilimler Serisi), Sayı: 3, 1995, ss. 46-50.
- 24 alidov, A., Nekotorye Danniy Po İstorii Ferganı XVIII Go Stoletiya, "Protokolı Zasedaniy i Soobşeniy Çlenov Turkestanskogo Krujka Lyubiteley Arheologii", 20. Yıl, Taşkent, 1916, s. 109.
- 25 Salahetdinova, M. A., Soçineniy Muhammed Sadika Kaşgari "Tazkira-i Hadcagan" Kak İstoçnik Po İstorii Kirgizov, "İzvestii Akademii Nauk Kirgizskoy Respubliki" (Sosyal Bilimler Serisi), c. 1, Sayı: 1, Frunze, 1959, s. 113.
- 26 Suprunenko, G. P., "Materiyalı İz Kitayskih İstoçnikov Po İstorii Kirgizov XVIII-Naçalo XIX Vv.", Frunze, 1976, s. 20.
- 27 Suprunenko, G. P., "Materiyalı İz Kitayskih İstoçnikov Po İstorii Kirgizov XVIII-Naçalo XIX Vv.", Frunze, 1976, s. 55.
- 28 Tsentralny Gosudarstvenny Voenno- İstoriceskiy Arhiv Rossii, 54. Bölüm 20, Liste 1/47, Dosya

1759 yılında Ching sarayından Acı Biy'in otağına elçi gelir ve Pekin'in Kırgızlar ile diplomatik ilişki kurmak istediğini iletir. Komşu devletin ilgisinden sonra Kırgızların bir bölgesinin yöneticisi olan Acı Biy, Buhara'dan Kaşgar'a karkar Kırgız boylarını bir çatı altında toplamayı kararlaştırır. Bu kararı Acı Biy'in Ching imparatoruna yazdığı mektubundan öğreniyoruz. Elçi Sarı Küçük, Kaşgar Askerî Valisi Çcao Hoy'a 1759 yılında teslim ettiği mektupta, "Benim Buhara'dan doğruya doğru yayılarak yaşamakta olan iki yüz bin Kırgızı birleştirmek lazım," denilmektedir.²⁹

Acı Biy'in Fergana'dan Kaşgar'a Oş-Alay bölgesinden geçmekte olan ticarî kervanları sıkı kontrole alma düşünce ve çabaları Hokandla sürtüşmelere sebep oldu. Bu aynı zamanda Hokand Han'ı muhaliflerinin seslerini yükseltmelerine de neden oldu; 1761 yılının sonbaharında hanın amcaoğlu Abdurahman Ura Tepe hükümdarı Fazıl Biy ile anlaşarak "İrdana Biy'i tahttan indirmek istedi; ama bu komploları ortaya çıktı ve Abdurahman öldürüldü".³⁰

Hocent'te düşünülen komploda belirli derecede Kırgızların yöneticisi Kubat Biy'in de parmağı olsa gerek. O, Doğu Türkistan'dan döndükten sonra eskisinden de şöhretli halde Andican bölgesindeki Kırgızları yönetmekteydi. Kırgızlar arasında onun şöhreti o kadar artmıştı ki, komşuları gibi emrindeki ahali de ona, Han, Bek, Padişah unvanlarıyla hitap ediyorlardı. Bunu Kırgızların folklorunda yerli derecede görebiliyoruz.³¹

Bu eğilim o dönemdeki komşu halkların yöneticilerinde de görülmektedir. Örneğin, Mangıt boyuna mensup Buhara yöneticisi Muhammed Rahim, önceleri atalık veya biy unvanı taşıırken, 1756 yılından itibaren kendini han olarak adlandırmaya başlar.³² Hokand yöneticisi de aynı unvanı almak istiyordu. Ching imparatorunun 1762 yılında İrdana Biy'e gönderdiği cevap mektubunda bu durum açıkça dile getirilmektedir: "Daha önceleri gönderdiğin mektuplarında sen kendini "bek" olarak tanıyıyordun, neden şimdi kendine han diyorsun?"³³

Buradan açıkça şu görülmektedir. Konar-göçer halkların tarihini araştırırken, Avrupa merkezli Asya'nın gerileme yaşadığı ana fikrinden ve gelişmeleri tek biçimli kurallara göre inceleyen Marksist Doğmatik yaklaşımlardan kurtulmamız

594, vv. 62-63; Saparaliyev, D. B., "Vzaimootnoşeniye Kırgızskogo Naroda s Russkimi i Sosednimi Narodami v XVIII Veka", Bişkek, 1995, s. 88.

29 Bernştam, A., İstoçniki Po İstorii Kirgizov XVIII Veka, "Voprosi İstorii", No. 11-12, 1946, s. 129.

30 Suprunenko, G. P., "Materiyali İz Kitayskifi İstoçnikov Po İstorii Kirgizov XVIII-Naçalo XIX Vv.", Frunze, 1976, ss. 75-76.

31 Çorobayev, A., "Folklorduk Materiyaldar", s. 162; Hasanov, A. H., "Ekonomiçeskiye i Politiceskiye Svyazi Kirgizii s Rossiiyey", Frunze, 1960, s. 43; Omorov, A., "Acibek Datka", Bişkek, 1996, s. 23.

32 Ayrıntılı bilgi için bkz: Barthold, V. V., "İstoriya Kulturnoy Jizni Turkestana", Leningrad, 1927, ss. 106-107; Muhtarov, A., K İstorii Narodnogo Dvijeniya v Buharskom Hanstve v Pervoy Çetverti XIX Veka, "İzvestii Otdeleniya Obşestvennih Nauk Akademiya Nauk Tadjikskoy SSR", No. 1 (32), 1963, s. 43.

33 Suprunenko, G. P., "Kitayskiye İstoçniki O Kirgizah v XVIII-Naçale XIX Vv.", Frunze, 1979, s. 120.

gost

Akademik
Bakış

145

Cilt 4 Sayı 8
Yaz 2011

lazım. Bunlarla meseleyi ele aldığın zaman konar-göçerlerin sorunları çoğu zaman çıkmaza giriyor. Bence, ünlü tarihçi, etnolog L. N. Gumilev'in bilinen objektif metodunu burada kılavuz edinmemiz lazım: "Göçebelerin medeniyeti bağımsız yol oluşumuna sahip, o merkezden uzak, barbar ve kusurlu değil".³⁴ Bundan dolayı o dönemdeki Kırgızların devlet geleneğini ve devlet sıfatlarını eskiden olduğu gibi reddetmek, Kubat Bahadır'ın "Han" unvanına şüpheli tavırla yaklaşmak doğru olmaz.

İrdana Biy, Hocent şehrinde Kubat Biy'i ortadan kaldırmayı başardı. Onun emrinde olan Kırgızların bir kısmı Andican'dan Doğu Türkistan'a göç ettiler. Liderlerini de Alay bölgesinin Kiçi Dara adlı yerine defnettiler. Onların bir kısmı Çatkal ve Talas tarafına göç ettiler. Bölgedeki güçlü rakibini ortadan kaldırdıktan sonra İrdana Biy, Oş şehri ve çevresini, dolayısıyla Kaşgar dağlarına kadarki toprakları zaptetmeyi kararlaştırdı. On tane Hokandlı ve Kaşgarlı tüccarın Oş şehri yakınlarında talana uğradığını bahane ederek bölgedeki Kırgız topraklarına sefer düzenledi, onların daha biçilmemiş ekin tarlalarını askerlerine çiğnetti. Daha sonra piriç yetiştirmeleri için Kırgızların Özgön şehrine elli koloni yerleştirdi. ("Da Tsin Liçao Şilu"da (710. Bölüm, s. 15-16a)³⁵.

Çin kaynağı "Da Tsin Liçao Şilu"da (676. Bölüm, s. 17 b), Sincan memurlarının İrdana Biy'in mektubuyla ilgili 1762 yılının sonlarında Ching imparatoruna yazdığı bir raporda, "Oş, eski Burut (Kırgız D. S.) toprağı. İrdana orasını ele geçirmek için bahane arıyor," denilmektedir.³⁶

Kubat Biy'in öldürülmesinden sonra Oş-Alay Kırgızlarının tek lideri duruma gelen Acı Biy topraklarını korumak için mücadeleye girişti; ama güçler eşit değildi. Bundan dolayı akrabası Arzimat'ı kuzey Kırgızistan'da yaşayan Kırgızların boy birliği lideri Mamatkulu Biy'den kendilerine yardım etmeleri için gönderir. Sarıbagış boyunun lideri Mamatkulu, A. Bernştam'ın dediğine göre, o zamanlar "Kırgızların Seçilmiş Hanıydı."³⁷ Mamatkulu, Buğu boyundan Çerikçi Biy ve Sayak boyundan Temircan ile beraber Fergana'ya büyük bir sefer düzenlemek için hazırlıklara başladılar.³⁸ Fakat son anda seferi ertelediler ve güneyde yaşayan akrabalarına "Komşularıyla barış içinde yaşamaları," çağrısı yaptılar.³⁹

Belki de bu çağrı, 1762-1763 yıllarında bölgede siyasî tansiyonun biraz düşmesine ve Ching İmparatorluğu'na karşı Müslüman halklar birliğinin oluşması-

34 Gumilev, L., "Drevniye Tyurki, Moskova, 1993, s. 94.

35 Suprunenko, G. P., "Kitayskiye İstoçniki O Kırgızah v XVIII-Naçale XIX Vv.", Frunze, 1979, ss. 125-126.

36 Suprunenko, G. P., "Kitayskiye İstoçniki O Kırgızah v XVIII-Naçale XIX Vv.", Frunze, 1979, s. 119.

37 Bernştam, A., İstoçniki Po İstorii Kırgızov XVIII Veka, "Voprosi İstorii", No. 11-12, 1946, s. 128.

38 Suprunenko, G. P., "Kitayskiye İstoçniki O Kırgızah v XVIII-Naçale XIX Vv.", Frunze, 1979, s. 205, 210.

39 Kuznetsov, V. S., "Tsinskaya İmperiya Na Rubejah Tsentralnoy Azii", (XVIII. Yüzyılın İkinci Yarısı-XIX. Yüzyılın İlk Yarısı), Novosibirsk, 1983, s. 47.

na neden oldu. Üstelik İrdana Biy'in yeni iç meseleleri de ortaya çıkmış, Hocentli Fazıl Biy ile aralarında Taşkent yüzünden anlaşmazlıklar yaşanmıştı. Bütün bu sebepler Hokand yöneticisini Kırgız biyleri ile 1763'te uzlaşmaya varmaya, Oş şehri ve çevresini Kırgızlara bırakarak, bölgeye gönderdiği kolonileri geri çağırmasına neden oldu.⁴⁰

Ching İmparatorluğu'na karşı oluşturulan Müslüman birliğin büyük ümitte beklediği Afgan Şahı Ahmet, Hindistan ile savaşa tutuşunca beklentiler gerçekleştirilemedi; ama bunca gayret boşuna da gitmedi. En azından Mançu baskıncılarının kuzeybatıya doğru ilerlemesini durdurdu.⁴¹

Maalesef, yapılan uzlaşma uzun sürmedi. 1764 yılının baharında Hocent meseleleri yüzünden İrdana Biy'in askerlerinin güneybatı tarafta bulunmalarından faydalanarak Acı Biy, Oş'tan Hokand'a sefer düzenledi. İrdana Biy daha çabuk davranarak Hocent meselesini çözdü ve Acı Biy'i de esir aldı; fakat Fergana vadisinde dolaşan "Bogda Han (Ching İmparatoru D. S.) bölgeye sefer düzenlemeye hazırlanmış" söylentileri,⁴² Acı Biy'in kısa zamanda esaretten kurtulmasını sağladı.⁴³ Şohan Valihanov'un da belirttiği gibi, "Çinlilerin saldıracağından o kadar korktuklar ki, Orta Asya hükümdarları kısa dönemliğine kendi aralarındaki küskünlükleri de unutarak birlik oluşturdular."⁴⁴

Rus arşivlerine yansıyan bilgilerden de görüldüğü gibi bundan sonra Fergana'daki Kırgız biyleri ile İrdana Biy arasındaki ilişkiler eşit ve dostane hâlde devam etti. 6 Temmuz 1765 tarihli Omsk şehrinde Kazakların verdiği bilgiye göre, Türkistan şehrinin yöneticisi Adilbek (Ulu Yüz Kazaklarından olmalı) ile İrdana Biy arasında Taşkent şehrine giden yollar yüzünden aynı yılın baharında çekişme yaşandı ve "İrdana Kırgızlarla beraber Taşkentlileri kendi tarafına çekmek için şehre yaklaştı. Adilbek de o bölgedeki Orta Yüz Kazaklarını yanına alarak Taşkent şehrinin egemenliği altına almak istiyordu. Üç ay bu böyle devam etti."⁴⁵ Sonunda bölgedeki liderlerin olaya el koymasıyla anlaşma sağlandı. Taşkent şehri yöneticisi Molla Samsi, Hokand hükümdarı İrdana Biy, Hocent hükümdarı Fazıl Biy, Taşkent yakınlarındaki Çatkal-Talas bölgesinde yaşayan Kırgızların Kıtay boyunun yöneticisi Karaboto Biy, Kazak içinde bile fazla ağırlığı olmayan Adilbek'in Taşkent şehrinin ele geçirmesine razı olamazdı ve 1765-1767 yıllarındaki mücadelenin

40 Suprunenko, G. P., "Kitayskiye İstocniki O Kırgızah v XVIII-Naçale XIX Vv.", Frunze, 1979, ss. 125-126.

41 Gureviç, B. P., "Mejdunarodniye Otnoşeniya v Tsentralnoy Azii v XVII-Pervaya Polovina XIX Veka", 2. Baskı, Moskova, 1983, s. 198.

42 Kuznetsov, V. S., "Tsinskaya İmperiya Na Rubejah Tsentralnoy Azii", (XVIII. Yüzyılın İkinci Yansı-XIX. Yüzyılın İlk Yansı), Novosibirsk, 1983, s. 55.

43 Ploskih, V. M., "Kirgızı i Kokandskoye Hanstvo", Frunze, 1977, s. 90.

44 Valihanov, Ç. Ç., Opisanıye Altışara İli Şesti Vostoçnih Gorodov Kitayskoy Provintsii Nan Lu (Maloy Buharii) v 1858-1859 Gg., "Sobranii Soçineniy v Pyati Tomah", c. 3, Almata, 1985, s. 137.

45 Gosarhiv Omskoy Oblasti Rossii, Bölüm 366, Liste 1, Dosya 60, v. 125.

Gos

Akademik
Bakış

147

Cilt 4 Sayı 8
Yaz 2011

neticesinde onu bu bölgeden çıkardılar.⁴⁶

Rus komutan İvan Andreev 1785 yılında yazdığı "Opisanie Sredney ordı kirgiz-kaysakov..." adlı eserinin el yazmalarında "Kırgızistan'ın 18. yüzyılın sonlarındaki etno-politik topraklarının sınırı ile ilgili net bilgiler vermektedir. Kara Kırgızların bölgesi ve sınırı Balkaş gölünden başlayarak yüksek ve geçilmez kayalık dağlara, Tarbagatay'a, Aladağlara, Taşkentlilerin ifadesi ile Tubulgutı, Şatı ve Bedelen'e, ve Sır Derya'ya kadar ulaşır. Buradan tabii bir şekilde Kuban Kukan gölünden itibaren dağlarla çevrilerek, Sarasu ırmağından Aral denizine, Sır deryayı takiben Taşkent'in 80 verst yakınına kadar ulaşıp Hokand yanındaki dağlarla sınırlanarak Tsuy (Çüy) nehrinden Balkaş'a 100 verst (160 km) kala kaynağı bulunan İli'ye kadarki sahayı içine almaktadır⁴⁷. Bu çalışmaya 1795-1797 yıllarında yayınlanması sırasında mühim ikmâller ve tasrihler yapılmıştır. Burada husûsi olarak 'Onların (Kırgızların- D. S.) toprakları' Kaysaklardan (Kazaklardan- D. S.) başlayarak Aladağların arasından geçen ve Balkaş'a dökülen İli nehri ile sınırlanır. İli nehri onları Çin devleti ve Kazaklarla sınır teşkil etmektedir⁴⁸." Demekki 18. yüzyılın sonunda Kırgızların yaşadıkları topraklar 19. yüzyılın ortası ve 20. yüzyılın ilk çeyreğindeki Sovyet yönetiminin ulusal sınır belirlemedeki topraklarından daha da geniş idi.

Fergana vadisinin münferit bölgesinde yaşayan Oş-Alay Kırgızlarının, Kırgız ana kütesinden biraz kopuk kalmalarına rağmen, komşu devletlere boyun eğmedikleri 1770 yılında hazırlanan "Siyuy Çci" (Batı Toprakların Tavsiri) adlı Çin eserinde belirtilmektedir. Kitabın "Uzaktaki Bütün Dış Barbarların Coğrafi Haritada Açıklanması" bölümünün 158 ve 161. sayfalarında: "Hokand'dan yaklaşık 3-5 günlük mesafedeki dağlık vadiler Burutların Teeles (Döölös) boyunun topraklarıdır.

Hokand'dan güneye doğru on iki gün yol alınır Karategin'e ulaşılır. Yol dümdüz ve bin Li'den (Çin ölçü aleti. 1 Li- 576 m., 576 km. uzunluğundaki yol D. S.) fazla sürer, etrafı dağlarla çevrilidir. Alay'dan bölgeye doğru akan bir nehir vardır. Nehrin altı kolu bulunuyor. Sular doğuya doğru akar ve sınırdan, çölden geçerek yoluna devam eder. Karategin Burutlarının yöneticisi Hocomuyar'ın emrinde dokuz boy bulunmaktadır. Kırırşa (Seyfeddin Ahsikendi'nin yazdığına göre, Kırırşa boyu XVI. yüzyılda Boston, Teyit, Cookeşek, Döölös ve Kandı boylarıyla beraber Bulgaç'ın altı oğlu tarafından idare ediliyordu. 20. yüzyıl ortalarında bunlar Teyit boyu içine bir uruğ olarak girdiler.⁴⁹ Teyit, Boston, Akçi Cediger, Ke-

46 Arhiv Vneşney Politiki Rossii, Bölüm Kirgiz Kaysatskiye Dela, 1762-1775 yıllar, Liste 122/2, Dosya 14, s. 264, 269-271; Saparaliyev, D. B., "Vzaimootnoşeniye Kirgizskogo Naroda s Russkimi i Sosednimi Narodami v XVIII Veka", Bişkek, 1995, ss. 104-105.

47 Arhiv Geografiçeskoe Obşçestva Rossii P. 64, Op. 1, d. 14., l. 16ob-17.

48 Andreev İ., Opisanie Sredney ordı kirgiz-kaysakov s kasayuşimi do sego naroda, Novie ejegodnie soçineniya, ç. CXII, SPb., 1795, s. 26.

49 Sayf Ad-Din Ahsikendi, Macmu At-Tavarih, (Çeviri V. A. Romodin), "Materiyalı Po İstorii Kirgizov i

sek, Aktaçı,⁵⁰ Çon Kırgız⁵¹ ve Nayman. Burutların yaylaları Gayşu, Tszotobu ve başka on sekiz ayrı yerde. Nehir kıyıları bitki türleriyle dolu, dağ çeşmeleri bol suludur. Bu sularla toprak da işletirler. Dört kapılı, 20 Li (11.5 km) genişliğinde bir şehir vardır.

Hocomuyar'ın kimliğini tespit etmemiz mümkün olmadı. Ama o dönemler Karategin yakınlarında yaşamakta olan Basız boyu şeceresinden böyle bir isme rastlıyoruz. Basız boyu, Ak Suuluk uruğu, Ak Küçük uruğuna mensup Toktomuş oğlu Kocomcar bahsi geçen şahıs olabilir. Belki de Akçı, Ak Küçük uruğunun kısaltılmış şeklidir.⁵²

Karategin'deki şehir veya kale ismi Fars yazarı İstahri'ye göre Raşt veya Garm'dı.⁵³

Aynı eserin 167-171. sayfalarında çok ilginç bilgiler bulunmaktadır: "Kaşgar'dan batıya doğru on altı gün yol gidersen Alay'a ulaşırsın. Alay içkilik boy birliğinin memleketidir. (O dönemdeki Kırgız boy birliklerinin coğrafi konumuna göre ayrılmasıdır: İçkilikler (İç) Kaşgar-Fergana bölgesinde yaşayanlar, Arkalıklar (Dış) Çüy, Talas, Issık Göl ve Narın bölgelerinde yaşayanlar⁵⁴ ve eskiden beri sekiz Burut boyunun: Teeles (Döölös), Kıpçak, Azık, Boston, Munduz, Bağış, Nayman ve Basız yurtlarıdır. Ahali çok; ama kışlık erzak yetersizdir. Bunun için Hokand ve başka yerlerden kışlık erzak temin ederler. Son dönemlerde bölgede Hokand'ın etkisi arttı ve Burutlar oraya göç ediyorlar. Çevredeki yaylaklar on yıldır boş duruyor.

Kaşgar'ın kuzeybatısında Hokand'a giden yol üzerinde Kaşgar'dan on sekiz günlük mesafede Oş şehri bulunuyor. 300 lilik (172,8 km.) yol düz. Fazla büyük olmayan çamurdan surlar mevcut. Etrafı tarlalarla çevrili. Oş'ta yedi Burut

---

Kırgızii", 1. Baskı, Moskova, 1973, s. 208; Vinnikov, Ya., Rodo Plemennoy Sostav i Rasseleniye Kirgizov Na Territorii Yujnoy Kirgizii, "Trudi Kirgizskoy Arheologo Etnograficeskoy Ekspeditsii", c. 1, Moskova, 1956, s. 164.

50 Kıpçak boyunun bir uruğu. Bkz.:Vinnikov, Ya., Rodo Plemennoy Sostav i Rasseleniye Kirgizov Na Territorii Yujnoy Kirgizii, "Trudi Kirgizskoy Arheologo Etnograficeskoy Ekspeditsii", c. 1, Moskova, 1956, s. 160.

51 Teyit ve Munduz boylarında uruğ. Bkz.: Sitnyakovskiy, N., Pereçisleniye Nekotorih Rodov Kirgiz Obitayuşih v Vostoçnoy Çasti Ferganskoy Oblasti, "İzvestiya Turkestanskogo Otdela Russkogo Geografiçeskogo Obşestva", c. 2, Taşkent, 1900, s. 108; Esenkul, Törökän Uulu, "Sol Kanat Kırgız", 3. Kitap, Bişkek, 1995, s. 84.

52 Sabır Attokurov, "Kırgız Sancırası", Bişkek, 1995, s. 155.

53 Barthold, V. V., Karategin, "İzbranniye Trudi Po İstorii Kirgizov i Kirgizstana", Bişkek, 1996, s. 340.

54 Soltonoyev, B., "Kızıl Kırgız Tarihi", c. 1, Bişkek, 1993, s. 191; Attokurov, S., "Kırgız Sancırası", Bişkek, 1995, ss. 172-174.

boyu yaşıyor: Hurumuş,⁵⁵ Tszoli,⁵⁶ Aerda-Munake,⁵⁷ Baile,⁵⁸ Boerkei,⁵⁹ Here Baka-şi (Kara Bağış); Konurat. Burut boy birliklerini Adigine boyu idare ediyor.

... Tsyanhuer, Lay Bulak, Daer, yana Yaer, Gaermaylan vs yerlerde, Kıpçak boyundan Burut Hakim'in (Akim Biy D. S.) beş arazisi bulunuyor. Utsyuy, Batszalat, Taersusi, Helataş, Taheerlam, Guerguşun, Utaer, Djanabaş, Bostonterek, Hundusun, Taergelan, Tenake, Tsimutszyan, Alakbaş ve diğer dağlı vadilerde Burut Hakim'in Kıpçak boyuna bağlı uruğlar yaşıyorlar: Hela Sadake,⁶⁰ Caman Teyit,⁶¹ Kızıl Ayak,⁶² Toru Aygır,⁶³ Nayman, Sart Kıpçak,⁶⁴ Kara Kıpçak,⁶⁵ Kızıl Kıpçak, Noygut, Kara Teyit,⁶⁶ Sarı Teyit,⁶⁷ Çal Teyit,⁶⁸ Keke Nayman,⁶⁹ Keremuşin, Sarı Nayman, Kızıl Nayman.

Kaşgar'dan kuzeye doğru üç günlük yolda uzak dağlı Toyun vadisine rastlarsınız. Yolda giderken 300 Li (178,8 km.) uzaklıkta Burutların Çon Bağış boyunun yurdu bulunuyor."⁷⁰

55 Karmış, Kıpçak boyuna bağlı uruğ. Bkz: Vinnikov, Ya., Rodo Plemennoy Sostav i Rasseleniye Kirgizov Na Territorii Yujnoy Kirgizii, "Trudi Kirgizskoy Arheologo Etnografişeskey Ekspeditsii", c. 1, Moskova, 1956, s. 160; Döölös boyunda da aynı ismi taşıyan uruğ var. Attokurov, S., "Kirgiz Sancırası", Bişkek, 1995, s. 201.

56 Coru, Adigine boy birliğine bağlı uruğ. Bkz.: Vinnikov, Ya., Rodo Plemennoy Sostav i Rasseleniye Kirgizov Na Territorii Yujnoy Kirgizii, "Trudi Kirgizskoy Arheologo Etnografişeskey Ekspeditsii", c. 1, Moskova, 1956, s. 151.

57 Galiba Adigine boyuna bağlı Arday ve Monok uruğlarının birleştirilerek yazılmış şekli. Attokurov, S., "Kirgiz Sancırası", Bişkek, 1995, ss. 69-73.

58 Börü bkz.: Vinnikov, Ya., Rodo Plemennoy Sostav i Rasseleniye Kirgizov Na Territorii Yujnoy Kirgizii, "Trudi Kirgizskoy Arheologo Etnografişeskey Ekspeditsii", c. 1, Moskova, 1956, s. 151.

59 Bargı, Adigine boyuna bağlı uruğ. Bkz.: A.g.e., s. 151.

60 Kara Sadak Kesek boyuna bağlı uruğ. Bkz: Sitnyakovskiy, N., Pereçisleniye Nekotonrh Rodov Kirgiz Obitayuşih v Vostoçnoy Çasti Ferganskoy Oblasti, "Izvestiya Turkestanakogo Otđela Russkogo Geografişeskeye Obşestva", c. 2, Taşkent, 1900, s. 106.

61 Teyit boyuna bağlı uruğ. Bkz.:A.g.e., s. 108.

62 Vinnikov, Ya., Rodo Plemennoy Sostav i Rasseleniye Kirgizov Na Territorii Yujnoy Kirgizii, "Trudi Kirgizskoy Arheologo Etnografişeskey Ekspeditsii", c. 1, Moskova, 1956, s. 160; Attokurov, S., "Kirgiz Sancırası", Bişkek, 1995, s. 185.

63 A.g.e., s. 160; A.g.e., s. 185.

64 Kıpçak boyuna bağlı uruğ. Esenkul, Törökan Uulu, "Sol Kanat Kirgiz", 3. Kitap, Bişkek, 1995, s. 153.

65 Kıpçak boyuna bağlı uruğ. A.g.e., s. 153.

66 Teyit boyuna bağlı uruğ. Vinnikov, Ya., Rodo Plemennoy Sostav i Rasseleniye Kirgizov Na Territorii Yujnoy Kirgizii, "Trudi Kirgizskoy Arheologo Etnografişeskey Ekspeditsii", c. 1, Moskova, 1956, ss. 164-164; Attokurov, S., "Kirgiz Sancırası", Bişkek, 1995, s. 189.

67 A.g.e., ss. 164- 165; A.g.e., s. 189.

68 A.g.e., ss. 164- 165; A.g.e., s. 189.

69 Nayman boyuna bağlı uruğ. Vinnikov, Ya., Rodo Plemennoy Sostav i Rasseleniye Kirgizov Na Territorii Yujnoy Kirgizii, "Trudi Kirgizskoy Arheologo Etnografişeskey Ekspeditsii", c. 1, Moskova, 1956, s. 164.

70 Suprunenko, G. P., "Kitayskiye İstoçniki O Kirgizah v XVIII-Naçale XIX Vv.", Frunze, 1979, ss. 7-8.

Birinci "Siyuy Çci" kitabının 36-37. sayfalarında dikkate değer ayrıntılar bulunuyor: "Oş'ta kışlayan Burutların Adigine boyunun 800 ailesi Hacı Biy önderliğinde ziraat ve hayvancılıkla uğraşıyorlar. Vama, Muyun (19. yüzyıl. Muyan köyü D. S.), Guy Dahuna (Kara Dokan çukuru D. S.), Çcun Beyse⁷¹ arazilerinde ziraatla uğraşırlar ve Erkintay'ın (Kimliğini tespit edemedik D. S.) bin hâneli akrabaları yaylalarda hayvan beslerler. Karmış (Kıpçak boyuna bağlı uruğ. 19. yüzyıl sonlarında onlar tarafından Karmış yerleşim yeri kurulmuştur D. S.) Burutları ve 400 hânelik Tınıbek'e⁷² sekiz boy giriyor. Burut boylarından Coru Hutsız Biy önderliğinde 500 hâne şeklinde Özgön'de yaşıyorlar.⁷³ Burut boylarından Orto Munku'ya (Adigine boy birliğine bağlı boy D. S.) bağlı 200 hâneli Cumalar ve 300 hâneli Ataybayto (Başka bir yerde Atabayto D. S.) Arpa arazisinde toprak işletiyor ve kışlıyor, Aktaş (Ak Buura nehrinin baş tarafı D. S.) çevresinde yazın hayvanlarını otlatıyorlar. 300 hâneli Atankul, 200 hâneli Bay Hutsız⁷⁴ ve 100 hâneli Börü boyundan Bayna, Alinitubo (Nalin Tubo?), Atsiboke (Ak Buura nehrinin baş taraflarındaki Hadcike çukuru D. S.), Manake arazilerinde toprak işletiyorlar.

Bargı boyuna bağlı Kurmantay önderliğindeki 300 hâne Arman (Aravan D. S.) yerleşkesinde toprak işletiyor ve kışlıyorlar. Kayırma'daysa ziraatla uğraşıyor ve yazın hayvan besliyorlar".⁷⁵

Görüldüğü gibi, Fergana vadisinde yaşayan Kırgızların sadece göçebe hayat geçirdiklerini söylemek doğru değildir. Ne de olsa günümüz Kırgız halkının oluşumu ve yaşam şartlarında eskiden beri bu topraklarda yaşamakta olan yerli halkların da etkisi olmuştur. Rus arşiv kaynaklarında Kırgızların tarım işletmeleriyile ilgili bilgiler bulunuyor. 19 Ocak 1760 tarihli Albay T. Tomas'ın Sibirya komutanı K. Fon Frauyendorf'a sunduğu raporda, "Kırgızlar Çinliler ile Taşkentliler arasında Naurus Bahadır önderliğinde ekilebilir arazilerde yaşıyorlar" demektedir.⁷⁶ 20. yüzyıl başlarında Oş vilayetinde Teyit boyuna bağlı Naurus uruğunun tespit edilmesi dikkate değerdir.⁷⁷ Akademi üyesi V. M. Ploskih'in verdiği bilgilere göre,

- 71 Belki burası Cungak Baş Dağları. Bkz.: Sitnyakovskiy, N., Pereçisleniye Nekotorih Rodov Kirgiz Obitayuşih v Vostoçnoy Çasti Ferganskoy Oblasti, "İzvestiya Turkestanskogo Otdela Russkogo Geografiçeskogo Obşestva", c. 2, Taşkent, 1900, s. 102.
- 72 Bu isim Kıpçak boyunun şeceresinde Sopu'nun oğlu olarak geçiyor Bkz.: Esenkul, Törökân Uulu, "Sol Kanat Kırgız", 3. Kitap, Bişkek, 1995, ss. 158-160.
- 73 Adigine boy birliğinin bir boyu, Hutsız Biy'in Adigine boy birliğindeki Koco oğlu Aya olduğunu çıkarmak zor değildir. Bkz.: Vinnikov, Ya., Rodo Plemennoy Sostav i Rasseleniye Kirgizov Na Territorii Yujnoy Kirgizii, "Trudi Kirgizskoy Arheologo Etnografiçeskoy Ekspeditsii", c. 1, Moskova, 1956, s. 151.
- 74 Baybak oğlu Baykoco. Adigine boy birliği içinde görülüyor. Bkz.: Attokurov, S., "Kırgız Sancırası", Bişkek, 1995, s. 74.
- 75 Suprunenko, G. P., "Materiyalı İz Kitayskih İstoçnikov Po İstorii Kirgizov XVIII-Naçalo XIX Vv.", Frunze, 1976, ss. 82-83; Suprunenko, G. P., "Kitayskiye İstoçniki O Kirgizah v XVIII-Naçale XIX Vv.", Frunze, 1979, ss. 173-174.
- 76 Gosarhiv Omskoy Oblasti Rossii, Bölüm 1, Liste 1, Dosya 85, v. 165.
- 77 Sıdıkov, A., Rodovoye Deleniye Kirgiz, "Vasilij Vladimiroviç Bartholdu", Taşkent, 1927, s. 297.

Gos

Akademik
Bakiş

151

Cilt 4 Sayı 8
Yaz 2011

18. yüzyılın sonlarına doğru Fergana vadisinin kuzeydoğu bölgelerinde Kırgızların Bağış boyu yoğun bir biçimde çiftçilik yaparak geçinmeye başladı.⁷⁸ Çin kaynağı "Siyuy Tsziyao"da (Batı Bölgelerinin Kısa Notları) 19. yüzyılın ikinci yarısında Kaşgar çevresinde "Dağınık şekilde Burut ekinciler yaşıyorlar," denilmektedir.⁷⁹ K. İ. Petrov'un tespitine göre, onlar "Hayvan yetiştirici konar-göçerlikten çiftçilik hayatına geçen Çon Bağış boyunun bir uruğunun temsilcileridir".⁸⁰

19. yüzyılda Hokand'da Hoca Tura Andicanî tarafından kaleme alınan "Mirat Al Futuh" (Zaferlerin Aynası) eserde, Kırgızların Cibilgiş (burada Çon Bağış olmalı D. S.) ve Kıpçak boyu yöneticilerinin evleri iki nehir (Narın ve Kara Darya nehirleri D. S.) arasında bulunuyor ve "Onların memleketleriyse Andican ve Oş çevreleridir" yazılmıştır.⁸¹

Rus kaynaklarında Oş şehri ve çevresiyle ilgili kayda değer bilgiler de bulunmaktadır. Nijnegorodsk Alayı Subaylarından Filip Efremov, 1764 yılında Kazakların esaretinden kaçarak "zorunlu seyyah" durumuna düştü ve Buhara Hanı'nın sarayında hizmet etti. 1770'li yıllarda vatanına dönerken Fergana vadisinden geçti. 1785 yılında S. Petersburg'da hazırladığı seyahat raporunda: "Hocant'tan (Hocent D. S.) Kukan'a (Hokand D. S.) kadar atla bir günlük yol, Sır Derya'nın baş tarafında Özbeklerin "Yüz" boyu ve yöneticileri Narbata Bek (1770-1799 yılları yönetti. Belki de yazar burada onun "Yüz" boyundan olduğunu belirterek doğru söylüyor; ama birçok araştırmacı onun "Ming" boyundan olduğunu kabul ederler. D. S.); Çinliler ona "Han" derler (Belki de Doğu Türkistanlı Müslüman ahali gayrı resmî şekilde ona "Han" diyorlardı, o dönemdeki Çin ve Fergana kaynaklarında böyle bir bilgi yok D. S.) çünkü o Çinlilerle ittifak, Buhara ile kavga durumunda idi. Oradan Margilan'a (Margelan D. S.) kadar atla bir günlük yol. Orada çiçekli dokuma el eserleri yaparlar. Oradan (Margelan D. S.) Uş (Oş D. S.) şehrine kadar üç günlük yol ve şehrin iki giriş kapısı, aradan geçen ufak bir nehir mevcut gibi bilgiler vermektedir.

Uş şehrinde Kaşgar şehrine kadar on üç günlük yol. Oş ile Kaşgar arasındaki dağlık bölgelerde Kırgızlar yaşıyorlar ve onlar Kırgız-Kaysaklardan (Kazaklar) ayrı bir boydur. Yollar yamaç ve dağlardan geçer. Dağları çok yüksek, ormanlık alanlar nadir, ot ve kışın kar bol bulunur. Dağların birinde hava çok ağır ve piyade gezenler arasında nefesi kesilip ölenler de oluyor. Kaşgar'a iki günlük yol kala, dağda Kaşgarlıların işlettiği kurşun üreten maden fabrikası bulunuyor. (Müellif burada yanılıyor olmalı.) Hindistanlı Mir İzzet Oğlu'nun XIX. yüzyıla ait eserinde, bu madeni Kırgızlar çalıştırıyorlardı.⁸² "Russkaya Starina" dergisi, 1793 Temmuz sayı-

78 Ploskih, V. M., "Kırgızı i Kokandskoye Hanstvo", Frunze, 1977, s. 223.

79 Petrov, K. İ., "Oçerki Feodalnıh Otnoşeniy u Kirgizov v XV-XVIII Vekah", Frunze, 1961, s. 86.

80 A.g.e., s. 86.

81 Nabiyev, R. N., "İz İstorii Kokandskogo Hanstva", Taşkent, 1973, s. 33.

82 Sokolov, Yu. A., Puteşestviye Mir İzzet Ullı v Kokandskoye Hanstvo v 1812 G., "Trudi Sredneaziyaetskogo Gosudarstvennogo Universiteta", Sayı: 78, Taşkent, 1956, s. 44; "Rossiyskogo Unter-

Gos

Akademik
Bakış

152

Cilt 4 Sayı 8
Yaz 2011

sının 143. sayfasında eserin ilk baskısı üzerine yapılan düzeltmeler hakkında bilgiler veriliyor, "Oş'tan dağlık bölgelere doğru konar-göçer Kırgızlar yaşarlar". 1811 yılında yayınlanan üçüncü baskısında: ".. Kırgızlar Buhara'nın içinde değil oraya yakın Uş ile Kaşgar şehirleri arasındaki dağlarda, düzlüklerde dağınık şekilde göç ederek yaşıyorlar, kendi yöneticileri var, Buhara'ya nadir uğrarlar, sık sık Hokand'a değış tokuş için koyun, öküz ve develerini getirirler. Oş şehrinde kaynağını dağlardan alan nehir geçer. Hokand Kırgız topraklarıyla bitişik durumda."⁸³

Görüldüğü gibi, Efremov Oş-Alay Kırgızlarının Hokand'dan ayrı ve bağımsız olduğunu söylüyor. Üstelik Hokand o dönemler küçük bir yerleşim birimi konumunda ve ahalisi de azdır. Buna rağmen Türk-Moğol halklarına has olan âdet gereği Narbota gayri resmî yerlerde kendine "Han" sıfatını yakıştırmaya başlamıştı. Efremov'un bilgilerini Yüzbaşı İvan Andreev de tasdik ediyor. 1796 yılına ait Narbota Biy ile ilgili yazısında, "... vahşi Kırgızlar emri altında bulunmuyor" demektedir.⁸⁴

Bununla ilgili bir Rus subayının Fergana vadisiyle ilgili hazırladığı askerî analizindeki (genel özet) bir satırı çok önemli. Orada, Oş şehri "Kırgız-Kıpçak ahalisinin merkezi," durumundadır ve "Onlar şehrin kendilerine ait olduğunu belirtiyorlar ve orada hiçbir zaman Hokand Hanlığı'nın sarbazları bulunmadılar."⁸⁵ Başka bir Rus bilim adamı A. P. Horoşkin, pekâlâ makul bir şekilde "Oş'tan Kaşgar'a giden bütün yollar güvenli değil, oralarda göçebe Kıpçaklar bekliyor" demektedir.⁸⁶ Gene de Efremov'un değerlendirmesine göre "Kırgızlarda haydutluk nadirdir,"⁸⁷ zira bu Kırgızların yararınaydı.

Yukarıda dile getirdiğimiz Efremov'un, Narbuta Bek "Özbeklerin Yüz boynuna mensuptu" bilgisiyle ilgili Başkurt Kazakkul Kazanbayev ve Untey Azlayev'in Yürüyüş Kalem Odası Tuğgeneralı Çerepov'a 3 Ağustos 1766 tarihli yazısında Fergana tarihinin tartışmalı lahzalarını aydınlatacak önemli bilgiler bulunuyor. Kazakların Orta ve Büyük Yüzleri'ne elçi olarak giden Başkurtlar, "Ablay Han'ın Fergana Dağının kuzeyinde yaşayan Kırgız yöneticilerinden Karaboto Biy'i (Kitay boyundan D. S.) savaşarak yendiğini ve Karaboto Biy ona "Rehin olarak kardeşinin oğlunu verdiğini", daha sonra Taşkent yöneticisi Molla Şamsi ve Hokand

Ofitsera Efremova, A Nine Kollejskim Asectorom Devyatiletnee Stranstvovaniye i Priklyuçeniya v Buharii, Hive, Persii i İndii i Vozvraşeniye Ottuda Çerez Angliyu v Rossiyu. Pisannoye İm Samim.", Elyazma, S. Petersburg, 1785, s. 63.

83 Efremov, F., "Stranstvovaniye Filippa Efremova v Kirgizskoy Stepi, Buharii, Hive, Persii, Tibete i İndii i Vozvraşeniye Ottuda Çerez Angliyu v Rossiyu", (P. Kondirev ile beraber), 3. Baskı, Kazan, 1811, s. 73, 103.

84 Potanin, G. N., Domovaya Letopis Andreeva, "Çteniya v Obşestve İstorii i Drevnostey Pri Moskovskom Universitete", 4. Kitap, 1870- Moskova, 1871, s. 145.

85 "Voyenniyey Deystviya Protiv Kokandtsev v 1875-1876 Gg.", S. Petersburg, 1876, s. 49.

86 Horoşkin, A. P., "Sbornik Statey Kasayuşihya Do Turkestanskogo Kraya", S. Petersburg, 1876, s. 51.

87 Efremov, F., "Stranstvovaniye Filippa Efremova v Kirgizskoy Stepi, Buharii, Hive, Persii, Tibete i İndii i Vozvraşeniye Ottuda Çerez Angliyu v Rossiyu", (P. Kondirev ile beraber), 3. Baskı, Kazan, 1811, s. 103.

gost

Akademik
Bakış

153

Cilt 4 Sayı 8
Yaz 2011

yöneticisi İrdana Biy ile yazışmaya başladığını yazar. Onlardan cevap beklerken, "Ablay sultan Kırgızların krig yüzüne doğru yürüdü. Yaylalarında onları bozguna uğrattı ve esir aldı. Krig yüzlerin yöneticisi Fazil Biy (Ura Tepeli veya Hocentli Fazil Biy olmalı D. S.) esirleri geri göndermesi için Ablay sultana oğlunu gönderdi. Ablay onun oğlunu "rehin" olarak kendinde alıyordu ve esirleri serbest bıraktı. Fakat Fazil Biy'in oğlu Ablay Han'ın otağından kaçmayı başardı ve Fazil Biy de daha uzaklara göç ederek izini kaybettirdi."⁸⁸

Burada, Fergana kaynaklarından da gördüğümüz "Kırk" (krıg) ve "Yüz" etnik gruplarının akrabalık ilişkileri veya en azından birlik oluşturduklarıyla ilgili bilgiler veriliyor. Adı geçen boylar 18-19. yüzyıllarda Ura Tepe, Hocent, Cizak vs. bölgeleri içine alan Ura Tepe feodal beyliğinin konar-göçer ahalisini oluşturuyordu.⁸⁹ Muhammed Hakim Han "Muntahab At-Tavarih" adlı eserinde, 1730'lu yıllardaki Hocent yöneticisi olarak "Yüz" boyundan Rahim Atalık'ın oğlu Akboto Biy'i gösterir. Fakat eserin Taşkent nüshasının önekinde "Yüz" yoktur; ama onun (Akboto) emrinde bir Kırgız Pansat (Beş yüzbaşı) askerleriyle bulunuyor. 19. yüzyılda Avaz Muhammed Atar tarafından kaleme alınan "Tuhvat At-Tavarih" eserinde, açık seçik Akboto Biy'in Kırgız olduğu yazılıdır.⁹⁰ Ünlü şarkiyatçı V. Romodin ve V. Nalivkin,⁹¹ onların arkasından V. Ploskih, T. Kenensariyev ve K. Moldokasimov onu Kırgız Biy'i olarak görüyorlar.⁹² Zeki Velidi Togan'ın çalışmalarından da Yüz'ün "Kırgız ve Özbek boyu" olduğunu görebiliriz.⁹³

A. Muhtarova'nın fikrinde "18. yüzyılın ortalarından itibaren Ura Tepe feodal beyliğini Özbeklerin Yüz boyundan yöneticiler idare etmeye başladılar."⁹⁴ Buharalı tarihçi Muini'nin 20. yüzyıl başlarında yazdığı "Tarih-i Buhara" adlı eserinde, yazar eminle anlatıyor ki, "Yüz boyu bir zamanlar Seyhun (Sır Derya) nehri kenarlarındaki Ok-Mascid (Ak Meçit- Kızıl Orda, Kazakistan D. S.) adlı yerde yaşıyorlardı" ve Buhara Hanı İmam Kuli (1611-1642) döneminde Fazil Biy'in cetlelerinden Haluke (Kuluke D. S.) Biy Gisar'ın Atalığı olarak tayin edilir.⁹⁵ Buna bakarak "Yüzlerin" hiçbir şekilde Özbek boyu olduğunu söyleyemeyiz, en azından 17.

Gör

Akademik
Bakış

154

Cilt 4 Sayı 8
Yaz 2011

88 Arhiv Vneşney Politiki Rossii, Bölüm Kirgiz Kaysatskiye Dela, 1762-1775 yıllar, Liste 122/2, Dosya 14, vv. 269-271.

89 Beysenbiyev, T., "Tarih-i Şahrui" Kak İstoriçeskiy İstoçnik, Almata, 1987, s. 79.

90 Romodin, V., Kondratev, A., Opit Sopostavleniya Svedeniy İz Kitayskih, Kokandskih i Russkih İstoçnikov, "Sovetskoye Vostokovedeniye", No. 4, 1958, s. 130; Sayf Ad-Din Ahsikendi, Macmu At-Tavarih, (Çeviri V. A. Romodin), "Materiyalı Po İstorii Kirgizov i Kirgizii", 1. Baskı, Moskova, 1973, s. 230.

91 Nalivkin, V., "Kratkaya İstoriya Kokandskogo Hanstva", Kazan, 1886, ss. 56-57, 106.

92 Ploskih, V. M., "Kirgiz i Kokandskoye Hanstvo", Frunze, 1977, ss. 70-71; Kenensariyev, T., "Kırgızdar Cana Kokon Handığı", Oş, 1997, s. 14; Moldokasimov, K., Dostuktun Tübü Terende, "Kırgızstan Madaniyatı", 6 Eylül 1990, Bişkek, s. 14.

93 Validov, A., Nekotorye Dannıye Po İstorii Ferganı XVIII Go Stoletiya, "Protokoli Zasedaniya i Soobşeniya Çlenov Turkestanskogo Krujka Lyubiteley Arheologii", 20. Yıl, Taşkent, 1916, s. 78.

94 Muhtarov, A., Oçerk Ura-Tyubinskogo Vladeniya vXIX V., Duşanbe, 1964, s. 17.

95 A.g.e., ss. 17-18.

yüzyılın ortalarına kadar, görüldüğü gibi müellifin fikrinde onlar Gisar'a göç etmiş kimselerdir.

Belh hükümdarı Nadir Muhammed'in tarihçisi İbn Vali 17. yüzyılda yazdığı "Bahır Al-Asrar" (Sırlar Denizi) çalışmasında şunları belirtiyor: "Nadir Muhammed Hakan'ın güç ve kudretinin bir nişanı olarak 1045 Hicri yılının Recep ayında (Aralık 1635-Ocak 1636) daha önce Karakorum ve Kerulen bölgelerinde yaşıyan on iki bin hâneli Kırgız'ın Karategin üzerinden Gisar çevresine geldiğini ve mutlu hükümdarın emri altına girdiğini gösterebiliriz. Aynı yılın Şaban ayında (10 Ocak 1636) İslam'ın şemsiyesi durumunda olan başkente (Belh), on iki kişiden oluşan heyet Hacı Atalık Hitay eşliğinde geldiler ve Nadir Muhammed'in kabul şerefine erdiler." Daha sonra kâfir Kırgızların İslam'ı kabul etmek ve Gisar vilayetinde yaşamak istedikleri belirtilir.⁹⁶ Nadir Muhammed onları dinledikten sonra yaverini Buhara'daki İmamkuli Han'a gönderir ve onları himayesi altına almasını rica eder. İmamkuli Han da fermanla onların isteğini yerine getirir. Yazarın dediğine göre, 17. yüzyılın ilk yarısında Kırgız boylarının batıdaki sınırı Hutlan'a (Kulyab) kadar uzanıyordu.⁹⁷ Diğer bir Belhli tarihçi Hocamkuli Bek Balhi'nin 1724-1727 yıllarında kaleme aldığı "Tarih-i Kıpçak Hanı" adlı eserindeki bilgiler de dikkate değerdir: "Bahsi geçen yılbaşlarında huntaycı (Tseveen Aravdan, 1727 yılında öldü- D. S.) cehenneme göç etti. Tahta oğlu (Galdan Tseren 1727-1745- D.S.) geçti. Karategin'de yaşayan lak (yüz bin D.S.) hâne civarında Kırgız Kalmuklardan kaçarak Gisar-i Şadman'a vardılar. Orası (yukarıda tarihî belgede gösterildiği üzere Kırgızların içerisinde yer alan- D. S.) Yüz boyunun yurdu olduğundan orada tutunamadılar ve yirmi bin hâneli Durmen boyunun yurdu olan Kubadiyan (Kulyap D. S.) tarafına geçtiler. Kubadiyan hâkimi Halmurat Atalık onlara karşı tavır koydu. Bir süreliğine birbirleriyle çarpıştılar ve iki taraf da zayıf oldu. Sonunda Kırgızlar galip geldi ve Durmenler Ceyhun'u geçerek Belh tarafına kaçmak zorunda kaldılar."⁹⁸

Bu konuların uzmanı olan Kırgız tarihçileri Profesör E. Maanayev ve T. Maşrapov, Kırgızların Karategin ve Gisar çevrelerine 16. yüzyılda geldiklerini sonucuna vardılar.⁹⁹ Fergana vadisindeyse Kırgızlar daha erken dönemlerde göçüyorlar.¹⁰⁰

Kırgızistan'ın güneyinde yaşayan Kırgızların o dönemdeki sayılarıyla ilgili bilgiler yok gibidir. Yukarıda geçen az sayıdaki ve tamamlanmamış bilgiler bizim

96 İstoriya Kirgizskoy SSR s Drevneyşih Vremen Do Naşih Dney, c. 1, Frunze, 1984, s. 452.

97 İstoçnikovedeniye Kirgizstana s Drevnosti Do XIX V., Bişkek, 1996, s. 438.

98 Hodjamkuli-Bek, Balhi, Tarih-i Kıpçak-Hani (Çeviri E. Hurşut), "Materiyalı Po İstorii Sredney i Tsentralnoy Azii X-XIX Vv.", Taşkent, 1988, ss. 266-267.

99 Maanayev, E., Pamirskiye Kirgizi (İstoriko Etnografışeskiy Oçerki), Doktora Tezi, Frunze, 1963, s. 9; Maşrapov, T., Znaçeniye Persoyaziçnih İstoçnikov v İzuçenii İstorii Kirgizstana XVI-XVII Vv., Basılmamış Doktora Tezi, Taşkent, 1989, s. 149.

100 Barthold, V., Oçerki İstorii Semireçya, Frunze, 1943, s. 77; Saparaliyev, D., Vzaimootnoşeniya Kirgizov s Emirom Timurom i Timuridami, "Kirgizstan Naşe Oteçestvo: İstoriya Vzaimosvyazey", Bişkek: Muras Yay., 1997, ss. 125-131.

Gos

Akademik
Bakış

155

Cilt 4 Sayı 8
Yaz 2011

konuyla ilgili sağlam bilgiler vermemizi engelliyor. Bununla ilgili Adigine boy birliği yöneticisi Acı Biy'in Eylül 1759'da Ching İmparatoru'na gönderdiği mektuptaki bilgiler önemlidir. "Pindin Çungeer", 78. Bölüm, 14 B. sayfada Kırgızların sayısı "Buhara'dan doğuya doğru (söz konusu Kaşgar şehrine kadarki yerler olmalıdır D. S.) 210 bin kişidir," deniliyor.¹⁰¹ Buna yakın bilgileri başka bir Çin kaynağı olan "Siyuy Çci", 45. Bölüm, 3 b. sayfadan görüyoruz: "Orda birkaç boya ayrılmasına rağmen, coğrafi olarak bir bütün alanda yaşıyorlar. Toprakları güneydoğuda Tszun-Lin'e kadar, batıda Buhara Hanlığı'na kadar dayanır. Nüfusları 200 bin kişi, konar-göçer yaşam şartlarından dolayı nerede ot ve su varsa oraya göç ederler."¹⁰²

Kırgız halkının o dönemdeki farklılaşma ve parçalanma eğilimine coğrafi dağınlık, biraz konar-göçer yaşam etki etsede,¹⁰³ onları birbirinden ve dünyadan koparan çeşitli sebeplere rağmen ihtiyaç olduğunda her zaman birleşme ve topraklarını yabancıların işgalinden kurtarma gücü bulmuştur. Ulaşılması zor dağlık bölgeler, Kırgızların sarsılmaz askerî ruhu ve vatana olan sonsuz sevgisi bu meselelerin çözülmesini kolaylaştırıyordu.

Yukarıdaki bilgiler Fergana-Kaşgar bölgesinde yaşayan Kırgızların 18. yüzyılın ikinci yarısında yaşadıkları toprakları açık bir şekilde göstermektedir. 19. yüzyıl sonu - 20. yüzyıl başlarındaki etnolojik karakterdeki bilgilerde de bu malûmatlar mevcuttur.¹⁰⁴ Bu bilgiler bize, Oş şehri ve çevresinde o dönemlerde Kırgızların iskân ettiğini gösteriyor. Bölgenin XVIII. yüzyıldaki siyasî tarihiyle ilgili, Rus tarihçisi P. P. İvanov'un XX. yüzyılın ortalarında çıkardığı aşığıdaki sonuc hala güncelliğini korumaktadır: "Hokand Hanlığı'nın XIX. yüzyılın başlarındaki etki alanı Fergana vadisiyle sınırlıdır. Görünen o ki, sadece vadinin merkezî bölümü onların emrindedir. Vadinin kuzey doğusunda, Alay ve Doğu Türkistan'a kadar başrolü Kırgızlar oynadılar ve Tanrı Dağları'nın kuzey ve güney taraflarında yaşıyorlardı."¹⁰⁵

Güney Kırgızistan'da yaşayan Kırgızların Fergana'da ikamet eden komşu halkların temsilcileriyle ilişkileri, bazı küçük anlaşmazlıkları hesaba katmazsak genel olarak dostane, eşit ve birlik içinde olmuştur. Özellikle dış düşman tehlikesi belirlediği zaman ilişkilerin üst seviyeye çıktığını, birlik beraberliğin arttığını görebiliyoruz. Bu komşu halkların adeta bütünleşen, birbirinden ayrılmaz aynı kade-

Gör

101 Suprunenko, G. P., "Kitayskiye İstoçniki O Kırgızah v XVIII-Naçale XIX Vv.", Frunze, 1979, s. 56.

102 Bernştam, A., İstoçniki Po İstorii Kirgizov XVIII Veka, "Voprosi İstorii", No. 11-12, 1946, s. 129.

103 Markov, G. E., "Koçevniki Azii", Moskova, 1976, ss. 310-311; Masanov, N. E., "Koçevaya Tsivilizatsiya Kazahov", Almatı, 1995, ss. 159-160.

104 Sitnyakovskiy, N., Pereçisleniye Nekotorih Rodov Kirgiz Obitayuşih v Vostoçnoy Çasti Ferganskoy Oblasti, "İzvestiya Turkestanskogo Otdela Russkogo Geografiçeskogo Obşestva", c. 2, Taşkent, 1900, ss. 92-100; Sıdıkov, A., Rodovoye Deleniye Kirgiz, "Vasilij Vladimiroviç Bartholdu", Taşkent, 1927, ss. 273-300; Vinnikov, Ya., Rodo Plemennoy Sostav i Rasseleniye Kirgizov Na Territorii Yujnoy Kirgizii, "Trudı Kirgizskoy Arheologo Etnografiçeskoy Ekspeditsii", c. 1, Moskova, 1956, ss. 136-181.

105 İvanov, P. P., "Oçerki Po İstorii Sredney Azii" (XVI-XIX. Yy. Ortaları), Moskova, 1958, s. 110.

ri paylaştıklarını da gösteriyor. Kendi aralarındaki dil, din, gelenek benzerliği ve günlük hayatta birbirlerine duyulan ekonomik ilişkilerdeki ihtiyaçlar sayesinde ve siyasî, ekonomik, ekolojik durumlardaki karışık yaşama bağımlılığı karşılıklı anlayış yollarının bulunmasını sağlamıştır.

Rusya İmparatorluğu tarafından ileri sürülen, daha sonra Sovyet histoyografyası aynen kabul edilen ve günümüze kadar Orta Asya'da devam etmekte olan Kırgızistan topraklarının, daha doğrusu Fergana vadisindeki Kırgızistan arazisinin Hokand Hanlığı tarafından işgali ve onların Kırgız halkını baskı altında tuttuğu tezi yumuşak bir deyişle uydurma bir alıntıdır. Bu durum zamanında Çarlık Rusyası'nın güneydoğuya doğru Orta Asya'da yeni toprakları istila etmede dış politika doktrininin ideolojik kökünü oluştuyordu.

Geçmişte yaşanan ders alabileceğimiz vakalar "Güç ve refah birlikteliktir" atasözünün doğruluğunu bir kere daha ispat ediyor. Onun için, gelin, değerli vatandaşlar Kırgızistan'ın geleceği için birlik beraberlik içinde, devletimizi ebediyen koruyarak ve sağlamlaştırarak yüceltelim. Bütün halklarla barış ve huzur içinde, öncelikle kardeş komşularımızla uyum içinde yaşayalım.

Kısaltmalar:

D. S.- Döölötbek Saparaliyev
s.- sayfa
ss.- sayfalar
v.- varak
vv.- varaklar

Kaynaklar

- "Materiyalı Po İstoriı Ura Tyube" (XVII-XIX. Yüzyıl Yazılı Belgeler Mecmuası), Moskova, 1963.
- "Rossiyskogo Unter-Ofitsera Efremova, A Nıne Kollejskim Asectorom Devyatiletnee Stranstvovaniye i Priklyuçeniya v Buharii, Hive, Persii i İndii i Vozvraşeniye Ottuda Çerez Angliyu v Rossiiyu. Pisannoye İm Samim.", Elyazma, S. Petersburg, 1785. (Moskova Devlet Kütüphanesi Elyazmalar Bölümü (günümüz V. V. Lenin Kütüphanesi) 68. Fon, No. 276 (M. 6744)).
- "Voyenniye Deystviya Protiv Kokandsev v 1875-1876 Gg.", S. Petersburg, 1876.
- ABDRAHMANOV, İ., "Kazak Kayın Saap, Kırgız Isarga Kirgeni", Bişkek, Moskova, 1948 (Elyazması, Kırgızistan Cumhuriyeti Bilimler Akademisi Dil ve Edebiyat Enstitüsü Nadir Elyazmalar Fonu, Demirbaş No. 413).
- AKAYEV, A., Vırastim Tsvetuşiy Sad, Svobodniy Ot Potryaseniy, "Slovo Kırgızstana", 29 Ocak 1999, s. 2.
- Arhiv Vneşney Politiki Rossii, Bölüm Cungarskiye Dela, 1741 yıl, Liste 113/1, Dosya 1.
- Arhiv Vneşney Politiki Rossii, Bölüm Kirgiz Kaysatskiye Dela, 1762-1775 yıllar, Liste 122/2, Dosya 14, Varak 264.

- Arhiv Vneşney Politiki Rossii, Bölüm Snoşeniya s Kirgiz-Kaysakami, 1775 yıl, Liste 122/1, Dosya 1.
- ATTOKUROV, S., "Kirgız Sancırası", Bişkek, 1995.
- BARTHOLD, V. V., "İstoriya Kulturnoy Jizni Turkestana", Leningrad, 1927.
- BARTHOLD, V. V., Karategin, "İzbranniye Trudi Po İstorii Kirgızov i Kirgızstana", Bişkek, 1996.
- BARTHOLD, V., Oçerk İstorii Semireçya, Frunze, 1943.
- BERNŞTAM, A., İstoçniki Po İstorii Kirgızov XVIII Veka, "Voprosi İstorii", No. 11-12, 1946.
- ÇOROBAYEV, A., "Folklorduk Materiyaldar", (Elyazmalar, Kirgızistan Cumhuriyeti Bilimler Akademisi Tarih Enstitüsü Nadir Elyazmalar Fonu, Demirbaş No. 105).
- EFREMOV, F., "Stranstvovaniye Filippa Efremova v Kirgızskoy Stepi, Buharii, Hive, Persii, Tibete i İndii i Vozvraşeniye Ottuda Çerez Angliyu v Rossiyu", (P. Kondirev ile beraber), 3. Baskı, Kazan, 1811.
- TÖRÖKAN UULU, Esenkul, "Sol Kanat Kirgız", 3. Kitap, Bişkek, 1995.
- Gosarhiv Omskoy Oblasti Rossii, Bölüm 1, Liste 1, Dosya 85.
- Gosarhiv Omskoy Oblasti Rossii, Bölüm 366, Liste 1, Dosya 60.
- Gosarhiv Orenburgskoy Oblasti Rossii, Bölüm 1, Liste 1, Dosya 1.
- Gumilev, L., "Drevniye Tyurki", Moskova, 1993.
- GUREVİÇ, B. P., "Mejdunarodniye Otnoşeniya v Tsentralnoy Azii v XVII-Pervaya Polovina XIX Veka", 2. Baskı, Moskova, 1983.
- HASANOV, A. H., "Ekonomiçeskiye i Poliitiçeskiye Svyazi Kirgızii s Rossiyey", Frunze, 1960.
- Hodjamkuli-Bek, Balhi, Tarih-i Kıpçak-Hani (Çeviri E. Hurşut), "Materiyalı Po İstorii Sredney i Tsentralnoy Azii X-XIX Vv.", Taşkent, 1988.
- HOROŞKİN, A. P., "Sbornik Statey Kasayuşihşya Do Turkestanskogo Kraya", S. Petersburg, 1876.
- İstoçnikovedeniye Kirgızstana s Drevnosti Do XIX V., Bişkek, 1996.
- İVANOV, P. P., "Oçerki Po İstorii Sredney Azii" (XVI-XIX. Yy. Ortaları), Moskova, 1958.
- KENENSARİYEV, T., "Kirgızdar Cana Kokon Handığı", Oş, 1997.
- KOYÇUEV, Turar, Natsiyonalno- Territorialnoe Razmejivanie v Ferganskoy Doline (1924-1927 gg.). Bişkek, 2001.
- KUZNETSOV, V. S., "Tsinskaya İmperiya Na Rubejah Tsentralnoy Azii", (XVIII. Yüzyılın İkinci Yarısı-XIX. Yüzyılın İlk Yarısı), Novosibirsk, 1983.
- MAANAYEV, E., Pamirskiye Kirgızı (İstoriko Etnografiçeskiy Oçerk), Kandidatskaya Ditsertatsiya, Frunze, 1963
- MARKOV, G. E., "Koşevniki Azii", Moskova, 1976.
- MASANOV, N. E., "Koşevaya Tsivilizatsiya Kazahov", Almatı, 1995.
- MAŞRAPOV, T., Znaçeniye Persoyazıçnih İstoçnikov v İzuçenii İstorii Kirgızstana XVI-XVII Vv., Basılmamış Doktora Tezi, Taşkent, 1989.
- MUHAMMED HAKİM HAN, Muntahab At-Tavarih (Çeviri E. Hurşut), "Materiyalı Po İstorii Sredney i Tsentralnoy Azii X-XIX Vv.", Taşkent, 1988.

- MUHTAROV, A., K İstorii Narodnogo Dvijeniya v Buharskom Hanstve v Pervoy Çetverti XIX Veka, "İzvestii Otdeleniya Obşestvennih Nauk Akademiya Nauk Tadjikskoy SSR", No. 1 (32), 1963.
- MUHTAROV, A., Oçerk Ura-Tyubinskogo Vladeniya vXIX V., Duşanbe, 1964.
- NABİYEYEV, R. N., "İz İstorii Kokandskogo Hanstva", Taşkent, 1973.
- NALİVKİN, V., "Kratkaya İstoriya Kokandskogo Hanstva", Kazan, 1886.
- NİYAZ MUHAMMED HUKANDİ, Tarih-i Şahruhi (Çeviri V. Romodin), "Materiyalı Po İstorii Kirgizov i Kirgizii", 1. Baskı, Moskova, 1973, ss. 233-237.
- OMOROV, A., "Acibek Datka", Bişkek, 1996.
- PETROV, K. İ., "Oçerki Feodalnih Otnoşeniy u Kirgizov v XV-XVIII Vekah", Frunze, 1961.
- PLOSKİH, V. M., "Kirgizi i Kokandskoye Hanstvo", Frunze, 1977.
- POTANİN, G. N., Domovaya Letopis Andreeva, "Çteniya v Obşestve İstorii i Drevnostey Pri Moskovskom Universitete", 4. Kitap, 1870- Moskova, 1871.
- ROMODİN, V., Kondratev, A., Opit Sopostavleniya Svedeniy İz Kitayskih, Kokandskih i Russkih İstoçnikov, "Sovetskoye Vostokovedeniye", No. 4, 1958.
- SALAHETDİNOVA, M. A., Soçineniye Muhammed Sadika Kaşgari "Tazkira-i Hadcagan" Kak İstoçnik Po İstorii Kirgizov, "İzvestii Akademii Nauk Kirgizskoy Respubliki" (Sosyal Bilimler Serisi), c. 1, Sayı: 1, Frunze, 1959.
- SAPARALİYEYEV, D. B., "Vzaimootnoşeniye Kirgizskogo Naroda s Russkimi i Sosednimi Narodami v XVIII Veka", Bişkek, 1995.
- SAPARALİYEYEV, D. B., İz İstorii Ferganı v Seredine XVIII V., "Vestnik Kirgizskogo Gosudarstvennogo Natsionalnogo Universiteta", (Sosyal Bilimler Serisi), Sayı: 3, 1995.
- SAPARALİYEYEV, D. B., K Hronologii Kokandskih Praviteley v Seredine XVIII V., "Materiyalı VIII Mejrespublikanskoy Nauçnoy Konferentsii Molodih Uçenih Akademii Nauk Kirgizskoy SSR", Frunze, 1986.
- SAPARALİYEYEV, D. B., Noviye Svedeniya Ob İstorii Osnovaniya Kokandskogo Hanstva, "Kirgizstan Naşe Oteçestvo: İstoriya Vzaimosvyazey", Bişkek, 1997.
- SAPARALİYEYEV, D. B., Zarojdeniye Drujestvennih Vzaimootnoşeniy Kirgizov s Narodami Sredney Azii i Kazahstana, "İstoriya i Sovremennost", Frunze, 1982, ss.19-26.
- SAPARALİYEYEV, D., Vzaimootnoşeniya Kirgizov s Emirom Timurom i Timuridami, "Kirgizstan Naşe Oteçestvo: İstoriya Vzaimosvyazey", Bişkek: Muras Yay., 1997.
- SAYF AD-DİN AHSİKENDİ, Macmu At-Tavarih, (Çeviri V. A. Romodin), "Materiyalı Po İstorii Kirgizov i Kirgizii", 1. Baskı, Moskova, 1973, ss. 203-216.
- SIDIKOV, A., Rodovoye Deleniye Kirgiz, "Vasiliy Vladimiroviç Bartholdu", Taşkent, 1927.
- SİTNYAKOVSKİY, N., Pereçisleniye Nekotonh Rodov Kirgiz Obitayuşih v Vostoçnoy Çasti Ferganskoy Oblasti, "İzvestiya Turkestanskogo Otdela Russkogo Geografiçeskogo Obşestva", c. 2, Taşkent, 1900.
- SOKOLOV, Yu. A., Puteşestviye Mir İzzet Ullı v Kokandskoye Hanstvo v 1812 G., "Trudi Sredneaziyatskogo Gosudarstvennogo Universiteta", Sayı: 78, Taşkent, 1956.
- SOLTONOYEV, B., "Kızıl Kırgız Tarihi", c. 1, Bişkek, 1993.
- SUPRUNENKO, G. P., "Kitayskiye İstoçniki O Kirgizah v XVIII-Naçale XIX Vv.", Frunze, 1979.

(Elyazmalar, Kırgızistan Cumhuriyeti Bilimler Akademisi Tarih Enstitüsü Nadir Elyazmalar Fonu)

SUPRUNENKO, G. P., "Materiyalı İz Kitayskiñ İstoçnikov Po İstorii Kırgızov XVIII-Naçalo XIX Vv.", Frunze, 1976. (Elyazmalar, Kırgızistan Cumhuriyeti Bilimler Akademisi Tarih Enstitüsü Nadir Elyazmalar Fonu)

Tauasarulı, Kazıbek Bek, "Tup-Tukiannan Ozume Şeyin", Almatı, 1993.

Tsentralny Gosudarstvenny Arhiv Drevnih Aktov Rossii, Bölüm 248, Liste 113, Dosya 1551, Varak 701.

Tsentralny Gosudarstvenny Arhiv Drevnih Aktov Rossii, Bölüm 248, Liste 113, Dosya 1607.

Tsentralny Gosudarstvenny Voenno- İstoriceskiy Arhiv Rossii, 54. Bölüm 20, Liste 1/47, Dosya 594, Bölük 5.

Tsentralny Gosudarstvenny Voenno- İstoriceskiy Arhiv Rossii, Bölüm 20, Liste 1/47, Dosya 594, Bölük 4.

VALİDOV, A., Nekotorıye Dannıye Po İstorii Ferganı XVIII Go Stoletiya, "Protokoli Zasedaniy i Soobşeniy Çlenov Turkestanskogo Kruijka Lyubiteley Arheologii", 20. Yıl, Taşkent, 1916.

VALİHANOV, Ç. Ç., Çernoviye Materiyalı O Kırgızah, "Sobranii Soçineniy v Pyati Tomah", c. 2, Almatı, 1985.

VALİHANOV, Ç. Ç., Opisanıye Altışara İli Şesti Vostoçnih Gorodov Kitayskoy Provintsii Nan Lu (Maloy Buharii) v 1858-1859 Gg., "Sobranii Soçineniy v Pyati Tomah", c. 3, Almatı, 1985.

VİNNİKOV, Ya., Rodo Plemennoy Sostav i Rasselenıye Kırgızov Na Territorii Yujnoy Kırgızii, "Trudi Kırgızskoy Arheologo Etnograficeskoy Ekspeditsii", c. 1, Moskova, 1956.

Gos

Akademik
Bakış

160

Cilt 4 Sayı 8
Yaz 2011